

Videotrénink interakcí

(základy metody a její využití)

rozšířená verze textu kapitoly v učebnici *Metody a řízení sociální práce*

Mgr. Kateřina Beaufortová

SPIN, PRAHA 2002

Obsah:

Úvod	3
1. Vývoj VTI a obecné principy metody	4
1.1 Pohled do historie	4
1.2 Obecné principy VTI	5
1.3 Cíle VTI	5
2. Filozofie přístupu	6
2.1 Základní vztahové modely při práci s rodinou	7
2.2 Základní východiska pro použití VTI v praxi	8
3. Teoretická východiska	9
4. Metodika	10
4.1 Základní metodické atributy	10
4.2 Oblasti využití VTI	11
4.3 Průběh VTI	12
4.4 Principy kontaktu	17
4.5 Práce s rodinou a „Plán pomoci“	21
5. Závěr	26
Doporučená literatura	27

Úvod

Videotrénink interakcí (VTI) je považován za krátkodobou a intenzivní formu pomoci, kde centrálním tématem intervence je podpora a rozvoj komunikace, popř. její obnovení, pokud již došlo k jejímu narušení.

Hlavním médiem je videozáznam běžných situací, nejdůležitější částí práce s klientem je pak rozhovor nad vybranými úseky tohoto záznamu. Pracovník dochází do rodiny a natáčí krátké sekvence interakcí, ze kterých pak vybírá ty, které pomáhají vytvářet významný a konstruktivní rozdíl oproti dosavadnímu pohledu rodiny. Takové úseky se silnou výpovědí si poté společně s klienty (většinou rodiči) na mikroúrovni prohlížejí a reflektují je s důrazem na možné zdroje (Hawellek 1990). Předností tohoto postupu je rozvíjení velmi konkrétních možností volby jednání, dochází k uvědomění si interakčních vzorců, které běžnému vnímání zůstávají utajeny.

V nadcházejícím textu chceme představit tuto metodu jako stále více využívaný model intervence, který rozšiřuje možnosti pracovníků pomáhajících profesí a obohacuje paletu přístupů v psychosociálních službách.

Představit VTI na stránkách učebnice sociální práce je ojedinělou příležitostí přiblížit lépe tuto metodu studentům SP i sociálním pracovníkům, kteří se tak mohou seznámit se zajímavým a účinným nástrojem pro práci s klienty, ale také získat inspirující prostředek pro vlastní profesionální rozvoj, řídicí pracovníci pak obohacující přístup pro vedení lidí v organizacích.

Omezený rozsah kapitoly učebnice ovšem nedovoluje podat potřebný podrobnější výklad. Soustředíme se proto na klíčové momenty metody VTI. Poskytneme pohled na její vývoj, přiblížíme celkovou filozofii přístupu a metodiku práce s klienty a zmapujeme ve stručnosti teoretické zdroje a východiska tak, aby si čtenář mohl udělat vlastní názor na možnosti jejího využití v rozsáhlé aplikační oblasti sociální práce.

Při koncipování textu jsme byli zároveň na vážkách, jak nejlépe přiblížit metodu VTI těm, kteří se s ní setkávají poprvé, a také jaký kontext zvolit pro toto seznámení. Upozorňujeme, že dnes má VTI v mnoha zemích velmi široké pole využití v různých typech psychosociálních služeb i v oblasti školství. Bylo by obtížné vtěsnat všechny tyto aplikace do jednoho textu, zároveň mezi nimi nevidíme zásadní teoretické nebo metodické rozdíly. Tyto rozdíly (pokud existují), vyplývají spíše právě z oblastí aplikací a explicitně pojmenovaných potřeb. Tedy to, jak s metodou VTI pracujeme, vyplývá z otázky, jak jsou lidé v daných sociálních systémech schopni a ochotni vytvářet novou skutečnost, jaké předpoklady jsou základem jejich uvažování a prožívání a jak a do jaké míry jsou tyto předpoklady ochotni narušit a nastolit změny.

Z těchto důvodů, ale také s přihlédnutím k historii vývoje VTI a ke specifikům sociální práce, jsme zvolili kontext rodiny, na kterém chceme představit způsob využití VTI i současný stupeň rozvoje VTI jako metody intervence i filozofie přístupu ke klientům.

1. Vývoj VTI a obecné principy metody

1.1. Pohled do historie

Metoda VTI má svůj domov v Holandsku. V polovině 80. let začali pracovníci domova pro narušenou mládež (De Widdonck) zkoumat, jak působí sociální okolí na dítě, jaké je rodinné klima a jak fungují vztahy v rodině, jaký mají tyto rodinné vztahy vliv na dítě a jaký mají vliv na intenzivní práci s dítětem v pobytovém zařízení, na jeho schopnost navazovat a udržovat nové sociální vztahy. Jejich dvouletý výzkum prokázal, že pokud do celého procesu nebyla vtažena rodina, úspěchy dítěte se rychle vytrácely a jeho chování se vracelo do starých kolejí. Na základě těchto vyhodnocení se začal utvářet koncept podpory komunikace v rámci širšího systému a zapojení rodiny do celého procesu. Pracovníci zároveň využili v té době nových závěrů z výzkumů profesora Colwyna Trevarthena z Edinburgu, které předložil na konferenci o neverbální komunikaci konané v říjnu 1980 v Holandsku. Trevarthen sledoval pomocí videa raný kontakt matka – dítě a na základě podrobné analýzy rozvinul *Teorii intersubjektivitu*, která měla pro pozdější vývoj VTI klíčový význam (Trevarthen 1978, 1987).

Do této doby dominovala obecná představa, která zásadně ovlivnila praxi, kdy pedagogové a jiní odborníci sledovali chování „problémových“ dětí, zjišťovali úroveň navazování jejich vztahů, popř. stanovovali diagnózu poruchy a poté předkládali rodičům koncepci nápravy. Odborník byl expert na vztahy i na intervenci a rodiče hráli roli pouze pasivního příjemce doporučení. Pracovníci domova De Widdonck se však při rozhovorech s rodiči začali nahrávat na video, záznamy si přehrávali a hledali účinné formy intervence. Zaměřili se přitom na celkovou komunikaci a na to, jak zařídit, aby si rodiče sami vytvořili vlastní názor a poté vlastní model dalšího rozvoje. Zjistili, že tímto postupem lze dosáhnout vysoké míry účinnosti (Schepers, Königová 2000). Tehdy se zrodil nápad využívat systematicky videa a rozhovoru nad videozáznamy (později zpětnovazební rozhovor) a formulovali základní principy nové metody. Základem se stala analýza interakcí a společný rozhovor nad videozáznamem. Společná práce se přesunula do domácího prostředí nebo do prostředí, kde se problém objevoval a udržoval (Biemans, 1990).

Významné bylo, že rodiče a děti přijali práci s kamerou a s analýzou komunikace a chápali ji jako pomoc. Metoda „Video-Home-Training (VHT)“¹ byla na světě a nacházela u rodin velký ohlas. Holandská vláda, která měla již tehdy připravenou celkovou koncepci rozvoje specifických programů jako alternativy nákladné a ne vždy efektivní institucionální péče, přispěla dlouhodobou finanční podporou k rozšíření metody jako „včasné, krátkodobé, intenzivní, snadno dostupné pomoci, poskytované co nejbližší klientovi“. V roce 1988 se objevují první velmi pozitivní výsledky výzkumu rodin, kde bylo VHT použito a za podpory vlády vzniká holandská nadace SPIN.

V České republice jsme se seznámili s metodou VHT (VTI) v roce 1993. Byla založena nevládní organizace SPIN, která získala podporu MPSV. Ministerstvo doporučilo projekt SPINu na rozvoj této metody v ČR Programu PHARE EU. Díky této pomoci a také za významné podpory ho-

¹ V prvních letech byla metoda známa pod názvem ORION (Clarijs, R. (1990): ORION, Method and Organization), pod tímto názvem se také rozšířila do severovýchodních zemí. Dnes je v Holandsku i v řadě dalších zemích Evropy a v USA pro tento model intervence používán název „Video Home Training (VHT)“ pro práci v rodinách a „Video Interaction Guidance (VIG)“ pro práci s profesionály. V ČR (v Polsku a v Maďarsku) byla dána přednost názvu „Videotrénink interakcí (VTI)“, který nejen vystihuje podstatu metody, ale také sjednocuje její dosavadní modifikace a otevírá prostor pro nová budoucí uplatnění.

landské vlády vzniklo centrum, které se zabývá rozvojem a implementací metody do sítě psychosociálních služeb v naší zemi.

Od počátku své činnosti a ve shodě s integrujícím přístupem k metodě se SPIN zaměřuje na dva základní okruhy aplikace:

- na práci s rodinou
- na práci s odborníky pomáhajících profesí (v tomto textu ale ponecháváme stranou práci s pedagogy, i když tvoří významnou cílovou skupinu programů).

VTI jako metoda se stává stále uznávanější a vyhledávanější formou pomoci v mnoha dalších zemích. Tím se její aplikační oblasti dále rozšiřují a zároveň se v důsledku nových zkušeností obohacuje její praxe.

1.2 Obecné principy VTI

Podívejme se společně na obecné principy VTI, které charakterizují tento přístup:

- Ve VTI pracujeme s rodinou v rámci jejího přirozeného prostředí.
- VTI se napojuje na aktuální prožitky a na otázky vztažené k „tady a teď“.
- VTI se orientuje zásadně podle přání klientů a je zaměřen na flexibilní, dobře srozumitelné, pozitivně formulované a krátkodobě dosažitelné cíle.
- Základním médiem je videozáznam, základním nástrojem terapeuta je rozhovor.
- VTI klade důraz na pozitivní zpětnou vazbu. Pozitivní momenty kontaktu mezi rodiči a dětmi jsou posilovány a dále rozvíjeny. Jsou vyzdvihovány silné stránky rodiny spíše nežli problém.
- VTI je založeno na společné práci terapeuta s rodiči. Pracujeme s rodiči spíše nežli **pro** ně nebo dokonce **za** ně.
- Základním postojem je **aktivování** rodičů namísto deletrvajícího **kompenzování** (nabízení řešení).
- VTI se rozvíjí na poznacích systémových teorií, kdy v centru pozornosti stojí celý rodinný systém, nikoli dítě jako nositel symptomu (tzv. „problémové“ dítě).

1.3 Cíle VTI

Cílem VTI je opětovné aktivování individuálních zdrojů ve smyslu zvyšování pozitivní kapacity rodičů a dětí řešit vlastní potíže (Schepers, Königová 2000). Jedná se spíše o to přerušit negativní vzorce a přístupy a nahradit je rozvíjením nových pozitivních kontaktů. Cílem je na jedné straně rozpoznání existujících silných stránek, na straně druhé pomoc rodičům osvojit si nové poznatky, strategie a dovednosti k podpoře funkčního a úspěšného kontaktu s dítětem, který je podmínkou dobré komunikace v rodině a tím i dobrého rodinného klimatu, nezbytného pro harmonický vývoj dítěte.

2. Filozofie přístupu

VTI je založen na praktických východiscích, silně ovlivněných teoretickými zdroji z oblastí humánní etologie, pedagogiky, komunikace, psychologie a psychobiologie, včetně zásadních impulzů z rodinné terapie a systemického poradenství. Pro bližší pochopení přístupu se nyní pokusíme přiblížit celkový rámec VTI z hlediska komunikace, která je ústředním tématem VTI.

Metoda VTI vychází z těchto základních pojmů a zároveň rozlišuje tyto rozdílné roviny:

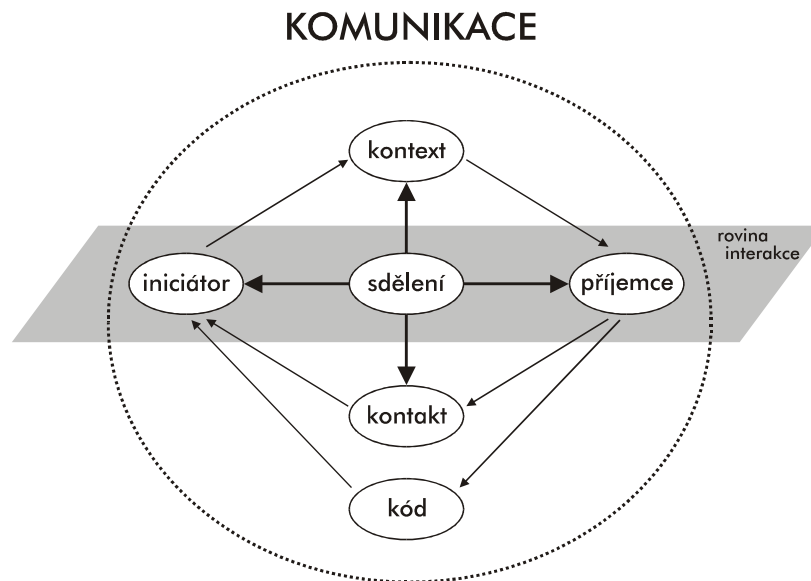
- Vztah
- Komunikace
- Interakce
- Kontakt

Vztah chápeme většinou jako výsledek déletrvajícího vzájemného působení (komunikování) dvou osob, spojený s emocionální vazbou. Oproti tomu je komunikace popisována jako aktivní a vědomý proces dorozumívání, sdělování (informací, myšlenek, emocí, postojů, jednání). Na rozdíl od řady autorů, kteří redukuje komunikaci na jakousi „jednosměrku“ – (od iniciátora k příjemci), ve VTI klademe důraz na pochopení komunikace jako cyklického a vzájemně ovlivňovaného procesu. Zajímá nás také vztah mezi komunikací a chováním. Účinky lidské komunikace a jejího působení na oblast chování, se zvláštním zřetelem na poruchy chování v rodinném kontextu, jsou tedy v popředí zájmu VTI. Komunikace je v tomto přístupu chápána jako „condicio sine qua non“ života jednotlivce i života rodiny.

Úroveň vztahů a úroveň komunikace se nedají snadno oddělit. Vztahy „žijí“ a rozvíjí se skrze uskutečňovanou komunikaci. V praxi se obvykle profesionální pracovníci zaměřují právě na rovinu vztahů a snaží se ji ovlivnit. Při práci s rodinou nebo dětmi s výchovnými problémy vystupují vztahové problémy do popředí a odborníci nabízejí většinou dvě možnosti pomoci – buď práci s dítětem nebo s rodičem. Často je však opomíjena právě rovina komunikace a rovina interakce mezi rodičem a dítětem není vůbec brána na zřetel. VTI nesouhlasí s pohledem na narušené chování jako na izolovaný jev, který se týká patologie individua: „*Udělejte něco s tím dítětem, opravte (!) jeho chování*“, což velmi často slyšíme nejen od rodičů a dalších vychovatelů, ale také se s tímto přístupem setkáváme v běžné praxi.

Brzo však zjistíme, že se vztahy a komunikací je ošemetné pracovat. Jak je uchopit? Pro VTI je základním východiskem pro řešení komunikačních a vztahových problémů **interakce**, ta je zároveň vstupenkou ke spolupráci. Základem interakce, tedy vytvoření pomyslné osy iniciátor – sdělení – příjemce, je navázání kontaktu. Kontakt je podmínkou interakce a rozvoje komunikačních výměn (Jakobson 1980). Kromě kontaktu uvádí Jakobson ještě další dva nezbytné faktory, které determinují průběh komunikace, těmi jsou kód (jazyk) a kontext (viz obr. 1). Pokud některá z podmínek „vypadne“, komunikace neprobíhá nebo je velmi ztížená. VTI pracuje s analýzou interakčních výměn (ty jsou pozorovatelné na videozáznamech a je možné je identifikovat jako komunikační vzorce). Nepodrobuje však interakce analýze samoučelně, ale vždy je posuzuje v rámci daného kontextu, ve kterém se odehrávají – neizoluje tedy zkoumané interakce, vždy je propojuje na úroveň komunikační a vztahovou. Podle Welse a Jansenové (1994), možnost pracovat s interakcemi tak vytváří možnost nastolit trvalé pozitivní změny. Interakce má tedy centrální pozici ve filozofii VTI.

Obr.1: Schéma komunikační situace dle Jakobsona

2.1 Základní vztahové modely při práci s rodinou

Jestliže přistupujeme k lidskému komunikování na základě výše uvedených předpokladů, otevřou se nám důležité modely pro práci s rodinou. Wels a Jansenová stanovují tři vztahová paradigmaty pro takovou práci. Každé z nich vytváří adekvátní vztahový model:

- 1) V rodině mají rodiče dominantní postavení a role a dítě je „míčkem“ v jejich vztazích.
- 2) Vedoucí pozici má v rodině dítě („malý tyran“ L. Prekopové) a rodiče jsou vyloučeni z vedení a usměřování.
- 3) Třetí model je z hlediska VTI důležitý, vztahová situace je určena vzájemností, tato vzájemnost je významná, viditelná, základními pojmy jsou akceptace a porozumění. V tomto modelu leží odpovědnost za rozvoj vztahů na rodičích. Přesto (nebo právě proto) si rodiče a děti vzájemně zprostředkovávají repertoár komunikace. Rodiče navíc nabízejí rámce, ve kterých se děti mohou cítit bezpečně ve smyslu:

- já smím (hranice)
- já umím (kompetence)
- já to sám zvládnou (autonomie).

VTI na úrovni praktické metody vychází z tohoto třetího vztahového modelu a rozvíjí a podporuje komunikaci mezi rodiči a dětmi právě na základě této vzájemnosti.

2.2 Základní východiska pro použití VTI v praxi

- Primární, vzájemně ovlivňovaný vztah mezi rodičem a dítětem a snaha dosáhnout co nejlepšího kontaktu je hlavním výchozím bodem pro VTI.
- Každé dítě vykazuje neustále iniciativy ke kontaktu, a to i když je vztah vážně narušen.
- VTI je zaměřen na komunikační kapacitu rodičů a dětí v rámci jejich přirozeného prostředí. Rodiče jsou odpovědní za interakci s dítětem, za jeho výchovu a péči o něj.
- Pozitivní, bezpečná, vřelá a tvořivá atmosféra podporuje zdravý sociálně-emoční vývoj dítěte.
- Video slouží jako mikroskop a zároveň nástroj zpětné vazby, ne jako kontrola a usvědčení z toho, co se nedaří.
- Zpětná vazba slouží v první řadě pro uvědomění si úspěšných interakčních momentů a teprve poté ke změně samé. V popředí tedy stojí dobrý výběr obrázků.
- Udržování pozitivního aktivizujícího postoje VTI trenéra² je pro úspěch pomoci nezbytné.
- VTI trenér je v rodině na přání rodičů. Nabídka pomoci neznamená přebírání odpovědnosti za výchovu a interakce v rodině.
- VTI trenér by neměl být centrální osobou pro dítě. Je však nezbytné mít na zřeteli bezpečí dítěte, pokud se ukáže nezbytné v tomto systému zasáhnout (přítomnost násilí, zneužívání apod.)

---

² V textu používáme termínu VTI trenér všude tam, kde máme na mysli pracovníka, používajícího metodu VTI jako způsobu intervence a který je pro tuto práci kvalifikován na základě výcviku. Může se jednat o různé profese (sociální pracovník, psycholog, vychovatel, terapeut apod.) V Holandsku je často takto označena sama profese.

3. Teoretická východiska

Na počátku rozvoje VTI stála v popředí praxe, i když nelze říci, že by ji nové poznatky v oblastech komunikace a vývojové psychologie neovlivnily hned při jejím zrodu. Metoda se ale rozhodně vyvíjela především na základě praktických zkušeností a ty zpětně obohacovaly praxi. Pozdější vývoj a rozšíření metody (geografické i aplikační) ale potvrzovaly nutnost širšího teoretického základu a vyžadovaly přímo další aktuální teoretické zdroje.

Metoda VTI není založena na jediném nebo určujícím teoretickém základě. Vychází spíše z eklektické palety odborných disciplín a teoretických přístupů a při každém rozšíření do sebe pojímá nové zdroje (např. systemický přístup v České republice). Je také důležité od sebe odlišit teoretické zdroje pro jednotlivé atributy metody VTI (viz 4.1). Jiných budeme využívat pro analýzu nahrávky, jiné pro vedení rozhovoru a jiné pro samotnou práci s videem.

Rozsah tohoto textu neumožňuje podrobnější teoretickou explikaci. Kromě toho by si taková studie vyžádala důkladného zpracování a ve skutečnosti takové zpracování jako praktici velmi postrádáme. Dosud jedinou publikací, která se obsáhleji věnuje teoretickým zdrojům, je kniha Video Home Training (Schepers, Königová 2000). Pro velmi obecnou představu zde nabízíme jimi vytvořenou strukturu modelu „teoretických pilířů“, který může poskytnout čtenáři základní přehled o teoretických zdrojích. Pro hlubší studium odkazujeme dále na doporučenou literaturu, v češtině pak doporučujeme diplomovou práci Petry Koběrské (1995): „Videotrénink interakcí“.

Základní teoretické zdroje pro videotrénink interakcí

Humánní etologie	Výzkumy komunikace	Pedagogika	Psychologie
Trevarthen: Teorie intersubjektivit Reciprocita Protokonverzace Vrozené motivace ke komunikaci Papoušek / Papoušek: Intuitivní komunikace / Intuitivní rodičovství Humánní etologie, mezikulturní výzkumy interakcí	Jakobson: Lingvistika Rituály kontaktu Watzlawick: Pragmatika Obecné teorie verbální a neverbální komunikace Audiovizuální komunikace Videofeedback	Tausch / Tausch, Rogers: Humanistická pedagogika Bruner: Kulturní teorie vzdělání Gordon: Rodičovská schopnost Slot: Model kompetence Kuhn / Wels: Výchovná paradigmatata Interakční teorie Teorie učení	Bowlby: Teorie vazby Vygotsky, Stern: Vývojové teorie, Teorie zóny proximálního vývoje Bandura: Teorie sociálního učení Ainsworth / Riksen-Walraven: Responzivita, Atribuční teorie

4. Metodika

V předcházejícím textu jsme představili obecné základy *videotréninku interakcí* a seznámili vás s filozofií přístupu a základními teoretickými zdroji. Nyní vám chceme přiblížit metodické základy VTI, které vycházejí z následujících dvou premis:

- VTI je krátkodobá, intenzivní forma pomoci rodičům se vztahovými a komunikačními problémy. Uskutečňuje se v domácím prostředí.
- VTI se soustřeďuje na komunikační schopnosti rodičů, kteří si pomocí videa mohou ujasnit své možnosti a lépe je rozvíjet.

4.1 Základní atributy metody

Pokusme se nyní na tuto metodu podívat očima rodičů. Co mohou rodiče od VTI očekávat? (Co od něj mohou očekávat odborníci?)

Abychom mohli alespoň částečně na tyto otázky odpovědět, přiblížíme vám základní atributy metody: **trénink – domácí prostředí – video**

4.1.1 Trénink

VTI trenér natáčí v rodině momenty běžných situací a poté vybírá odpovídající sekvence a na základě své kompetence je analyzuje. V průběhu následného setkání s rodiči vybrané sekvence záznamu společně s nimi rozebírá. Během tohoto rozboru přinášejí rodiče nové alternativy ke svým reakcím, výchovným postupům i chování obecně. Ty si pak společně s dětmi mohou vyzkoušet a procvičovat. To zvyšuje jejich výchovné kompetence, které jsou znovu a znovu *trénovány*. (Stejně jako v jakékoli sportovní disciplíně nezačíná trenér se selháními svých svěřenců, začíná VTI trenér v rodině vyhledáním silných stránek klientů, na kterých rozvíjí další spolupráci.) V průběhu sezení s rodiči ale staví vždy otázku pomoci a přání klienta do popředí. Jen tak je možno očekávat od rodičů aktivní přístup ke spolupráci. Zpětná vazba je směřována k uvědomování si stávajícího chování a k aktivování alternativního chování. Postupně zažité úspěchy rodičů pomáhají dále rozvíjet efektivní vztahy k dětem.

Klíčovými pojmy jsou *aktivování* a *podpora*.

4.1.2 Domácí prostředí

Pokud mluvíme o domácím prostředí, máme na mysli místo, kde se vše odehrává. Tedy nejen místo, kde problém vzniká a má snahu se udržovat, ale také místo, kde se věci mohou měnit, problémy rozpouštět a kde má *trénink* šanci na úspěch.

Doma je kontext, ve kterém se realizuje komunikace i výchova. **Doma** není terapeutická místnost, ve které rodiče popisují své potíže. (V takovém případě jsou události přesunuty mimo místo, kde se odehrávají a nabízená řešení se pak musí „dostat“ zpátky domů.) Pouze doma mohou být nabízená řešení vyzkoušená, jen tak je možné zjistit, zda jsou vypracovaná řešení vůbec užitečná.

Doma znamená pro rodinu vše, 24 hodin života. V tomto přirozeném prostředí si můžeme udělat lepší obraz o kapacitách a zdrojích všech zúčastněných i o tom, co se nedaří a proč se to nedaří, tedy o tom, co se jeví jako slabé stránky.

V centru našeho zájmu však nestojí selhání a slabé stránky rodiny (ty najdeme ostatně vždy a všude), ale kapacita, zdroje, možnosti. Ty je však nezbytné hledat společně s rodiči a zkoušet nové alternativy chování.

Klíčové pojmy: přirozené zdroje rodičů a dětí a běžné denní situace, odehrávající se doma.

4.1.3 Video

Video jako medium k nám přichází jako primární vnější znak metody. Pokud jsme ale sledovali předcházející výklad, zjistili jsme, že video není samo o sobě nástrojem, který by dokázal rodiče naučit novým výchovným postupům a vyřešit vše, co je tíží. Je pouhým prostředkem ke znovunastolení dobré atmosféry, k vytvoření vztahů empatie a důvěry. Je také „druhou šancí“ vidět (lat. video = já vidím). Rodiče jsou videem aktivováni sledovat. Vidí se se svými dětmi v úspěšných momentech kontaktu, což je zvláště důležité tehdy, pokud jsou zahlceni nezdary a problémy. Pokud použijeme videa s kvalifikovaným porozuměním věci, je to velmi mocné medium k probuzení procesu uvědomování si, jelikož působí jako „mikroskop“. Zvětšuje momenty, kterých si v běžných situacích nevšímáme, nevěnujeme jim pozornost. Zvláště v problémových situacích přitahují pozornost spíše nezdary, to, co se daří ustupuje do pozadí a rodiče se k tomu stávají „slepí“.

„Nové“ vidění a uvědomování si vytváří základ pro vyzkoušení alternativních způsobů a nových výchovných postupů.

Koncepce videa je pro rodiče prostředkem pomoci, pro VTI trenéra nástrojem ke stanovení „diagnózy“ a sdílení stejné zkušenosti spolu s rodiči, oběma stranám pak usnadňuje vlastní průběh tréninku.

Klíčovými pojmy jsou: uvědomování si, aktivování, vytváření alternativ.

Videotrénink interakcí nabízí rodičům hledajícím pomoc možnost ve vlastním přirozeném prostředí a společně s dětmi vyzkoušet a procvičovat alternativní výchovné přístupy. Video je v tomto procesu cestou volby. Při sledování celkového obrazu se dostávají VTI trenér a rodiče na stejnou vizuální rovinu, takže oba v tom samém čase a obrázek po obrázku **společně** sledují a vytvářejí možnosti nového.

4.2 Oblasti využití VTI

Videotrénink interakcí je stále častěji nabízen v řadě institucí psychosociálních služeb jako integrativní metoda doplňující spektrum přístupů a metod v daném zařízení. Nabídka VTI pro klienty tedy přichází od adekvátní instituce nebo od odborného pracovníka, na kterého se klienti přímo obrátili.

4.2.1 Typologie institucí

Hlavní typy institucí, ve kterých je VTI nabízeno:

Pedagogicko-psychologické poradny	Diagnostické ústavy
Azylové domovy pro matky s dětmi	Poradny pro náhradní rodinnou péči
Dětské domovy	Speciální centra pro děti s postižením
Výchovné ústavy pro děti a mládež	Stacionáře pro děti s postižením

Oddělení kurátorů	Stacionáře nebo domovy pro seniory
Oddělení péče o děti a mládež	Dětská oddělení nemocnic (dlouhodobý pobyt dítěte)
Chráněná pracoviště	Novorozenecká oddělení nemocnic
Služby osobní asistence	Kojenecké ústavy
Centra (poradny) pro rodinu	Školy všech stupňů, především MŠ a ZŠ
Psychiatrická oddělení dětských nemocnic	

4.2.2 Typologie problémů

Odborný pracovník v instituci by měl umět identifikovat, zda problém, se kterým klienti přicházejí, je v rámci VTI řešitelný (indikační pole). V některých zařízeních funguje systém příjmu klienta do péče, kde je takové rozhodnutí součástí přijímací procedury (tzv. intake). Nicméně ve většině zařízení je stále volba prostředků individuální volbou pracovníka, respektující zároveň jeho možnosti.

Při práci s rodinou je VTI v současnosti nejčastěji aplikováno u následujících kategorií a okruhů problémů, resp. cílových skupin:

- sociálně-emoční problémy dítěte, neschopnost navazovat kontakty,
- výchovné problémy
- problémy s učením
- hyperaktivita dítěte
- sourozenecké problémy
- problémy s jídlem, nadměrný pláč dítěte
- problémy s vývojem řeči
- organická postižení dítěte, opoždění vývoje dítěte
- multiproblémové rodiny a rodiny, kde hrozí odebrání dítěte do náhradní péče
- náhradní rodiny v procesu osvojování si dítěte

Samostatným okruhem pro VTI je práce s odborníky pomáhajících profesí, která se věnuje specifickým tématům (od řešení aktuálních problémů s klienty po rozvoj profesionálních dovedností). VTI bývá také úspěšně využíváno při práci se skupinou a jako nástroj při budování týmu.

4.3 Průběh VTI

4.3.1 První kontakt s klientem – domlouvání spolupráce

Klienti – rodiče přicházejí do instituce nebo přímo za pracovníkem se svým popisem problému a většinou s tím, že chtějí pomoci. Toto přání je často velmi obecné. První kontakt s rodiči je velmi důležitý pro celý průběh pomoci a měl by být co nejvíce pozitivní a respektující přání a potřeby klientů. Při tomto prvním setkání je nezbytné společně dojednat cíle vzájemné spolupráce.

Pozor! Řada klientů bývá odeslána nebo doporučena někým jiným nebo jsou dokonce tzv. nedobrovolnými klienty. Právě proto je nezbytné hovořit o problému, pro který jsou v instituci (nebo za pracovníkem), o tom, jak sami rozumí tomu, proč zde jsou a co by pro ně bylo možným výsledkem spolupráce. Zcela jistě tedy nestačí, když vám někdo pošle klienta s tím, že s ním (s jeho dítětem, partnerem ...) něco není v pořádku a že by „to“ „tam“ asi bylo na VTI. Jen velmi těžko si asi dovedete představit, že takovému klientovi doporučíte okamžitě VTI, vpadnete s kamerou a začnete natáčet běžné denní situace, protože vy víte, co je třeba změnit a dokonce víte jak. Budete se nejspíše velmi divit, že se mu to nelíbí a že nedostatečně spolupracuje nebo že dokonce vzdoruje vaší péči.

Abychom mohli mluvit o vzájemné spolupráci, musí se **pracovník a klient domlouvat** o tom, **na čem** budou pracovat, **jak** bude spolupráce vypadat a **co** bude **cílem spolupráce**³. VTI je metoda, která nabízí **pomoc**. Máme na mysli výsledek vzájemné interakce s klientem, kdy klient přichází s žádostí o pomoc a na nás je ujasnit si společně s ním, s čím že to přichází a především co chce změnit.

Pozor! Samotný popis problému nebo diagnóza dítěte není žádostí o pomoc. (Někdy k této záměně bohužel dochází, což mate jak klienta, tak pracovníka).

Toto vyjasňování je základní podmínkou vzájemné spolupráce. Nemůžeme začít dost dobře pracovat, pokud není tato podmínka splněna. Teprve na základě rozhovoru s klientem a zmapování jeho situace včetně jeho přání je možná volba vhodných prostředků a metod. VTI by měl být výsledkem takové volby, pro pracovníka i pro klienta. Někdy je vhodné, zvláště u multiproblémových rodin, aby tato volba byla výsledkem spolupráce týmu a zároveň součástí širšího plánu pomoci. Máme na mysli hledisko vhodného načasování VTI i aplikace jiných postupů (zde mohou stát proti sobě přístupy orientované na řešení a ty, které se orientují na problém, důležitý aspekt je také vyhodnocování efektivity každého zvoleného způsobu práce).

Pozor! Cíle vaší spolupráce by měly být definovány vždy v pozitivním smyslu, tedy ne co by nemělo být („neměl by být nepozorný, agresivní, drzý, líný“ nebo „nechci na své děti křičet“ apod.), ale vždy tak, aby bylo zřejmé, co by mělo být jinak a jakou roli v této změně rodič hraje. Je nezbytné, aby rodič sám sebe chápal jako součást řešení, jen tak bude ochoten pro toto řešení něco udělat.

Při dojednávání cílů může být velmi matoucí jejich zdánlivá samozřejmost. Když totiž spěcháme nebo chceme rychle porozumět, považujeme některé cíle za tak zřejmé, že se nevěnujeme pečlivě jejich formulaci. Někdy také nedáme klientům dost času o těchto cílech přemýšlet (dosud přemýšleli pouze o problému a je pro ně těžké je jasně vyslovit nebo přání přesně definovat). Je na nás, abychom v průběhu dojednávání klientům pomohli: *Co chcete, aby bylo jinak?*

4.3.2 První návštěva v rodině

První návštěva v rodině slouží k základnímu mapování situace v rodině, jak z hlediska porozumění problému, tak – a to především – z hlediska rozpoznání možností a zdrojů celé rodiny (analýza stávajících zdrojů). VTI trenér provádí videozáznam běžné situace (10 – 15 minut) a ten pak analyzuje z pohledu toho, co se rodičům (resp. v rodině) daří (silné stránky), ale také toho, co chybí nebo je nedostatečně rozvinuto. Na základě první návštěvy v rodině se společně s rodiči stanoví pracovní plán, podle kterého se dobře orientuje nejen VTI trenér, ale také rodiče. Pracovní plán je pouze rámcem pro spolupráci, měl by být flexibilní a jednoduchou po-

³ Obecná pravidla prvního kontaktu s klienty a otázky domlouvání spolupráce jsou samostatným metodologickým tématem. Jsou podrobně popsány např. v knize Úlehla, I. (1996): Umění pomáhat.

můckou pro společný postup. Jeho součástí by vždy měla být dohoda o základním časovém rámci (klienti si ji zaslouží).

Jeden takový plán vám představíme. Jednalo se o úplnou rodinu, kde z pohledu oddělení péče o dítě šlo o zanedbávání dětí (věk 3 a 4 a půl roku) a výchovnou nekompetenci rodičů.

Otázka pomoci	Analýza zdrojů a pracovní hypotéza	Plán postupu sledující cíl VTI	Časový plán (odhad)
<p>Sdělení rodičů:</p> <p><i>„Naše děti nás neposlouchají, nevíme si rady s výchovou, špatně se s nimi dorozumíme“...</i></p> <p>Pohled OPD:</p> <p>značné opoždění ve vývoji řeči,</p> <p>celkové vývojové opoždění kognitivních schopností dětí v důsledku pedagogické bezmoci rodičů</p> <p>Cíl rodičů:</p> <p><i>„Aby děti mluvily tak, že se s nimi snadno dorozumíme a ony nás lépe poslouchaly“.</i></p> <p>Společný cíl:</p> <p><i>„Pomoci nám mít lepší kontakt s dětmi, abychom svým dětem rozuměli a dovedli jim odpovědět tak, aby mohly poslechnout“.</i></p>	<p>Analýza zdrojů v rodině:</p> <p>značná míra angažovanosti – rodičů i dětí,</p> <p>opakovaná snaha po vzájemném kontaktu,</p> <p>verbální iniciativy ze strany rodičů,</p> <p>množství neverbálních iniciativ ze strany dětí</p> <p>Analýza toho, co chybí:</p> <p>věnování pozornosti iniciativám dětí,</p> <p>naladěné odpovědi, (pojmenování toho, co děti chtějí),</p> <p>porozumění, (co právě dělají nebo co chtějí)</p> <p>jasné instrukce dětem</p> <p>Pracovní hypotéza:</p> <p>Zpoždění řeči u dětí vede k neefektivním výchovným postupům rodičů a výchovné neúspěchy zpětně ovlivňují řeč.</p>	<p>Co je potřeba:</p> <p>Uvědomování si toho, co funguje</p> <p>- u rodičů</p> <p>- u dětí</p> <p>Uvědomění si vzájemné vazby mezi výchovnými postupy a rozvojem řeči.</p> <p>Strategie:</p> <p>věnování soustředěné pozornosti dětem a pojmenovávání jejich záměrů,</p> <p>pojmenovávání vlastních pocitů a záměrů na odpovídajícím stupni,</p> <p>rozdělování pozornosti mezi obě děti,</p> <p>dávání jasných instrukcí,</p> <p>podpora těch iniciativ, které odpovídají vývojovému stupni dětí a jsou přijatelné z hlediska výchovného působení</p>	<p>Odhad počtu návštěv:</p> <p>3x záznamy</p> <p>- kdy rodiče sledují dítě</p> <p>- potvrzení příjmu</p> <p>- pojmenování</p> <p>3x záznamy</p> <p>- vzájemnost (společné jídlo, hra</p> <p>- rozdělení pozornosti a střídání se,</p> <p>2x záznamy</p> <p>- naladěné vedení,</p> <p>- usměrňování</p> <p>další podle potřeby (setkávání domluveno 1x za týden)</p> <p>Celkový odhad délky terapie</p> <p>= 3 měsíce</p> <p>Koho dalšího budu potřebovat?</p> <p>Logoterapeuta</p>

4.3.3 Průběh práce v rodině

V dalším průběhu se pak pravidelně střídají

- natáčení
- analýza nahrávky (její příprava)
- následný zpětnovazební rozhovor s rodiči.

Všechny tři součásti jsou nezastupitelné a mají důležitou úlohu ve VTI i svá vlastní pravidla.

VTI trenér dochází do rodiny ve smluvených intervalech a v domluveném čase (je potřebné sladit možnosti rodičů a možnosti VTI trenéra). Je také důležité si ujasnit předem, zda budeme natáčet a rozebírat nahrávku v jednom dni. Má to své výhody (jedna cesta VTI trenéra) i nevýhody (dětí, které by měly být přítomny při natáčení, mohou svou aktivitou odpoutávat pozornost rodičů při rozhovoru s rodiči). Vždy je ale potřebné dodržet takový sled, že mezi natáčením a následným rozhovorem je časový odstup.

4.3.3.1 Natáčení

V rodině natáčíme 10 – 15 minutový záznam. Může se jednat o jednotlivé sekvence, momenty. Hlavní princip VTI, tj. aktivování se týká také natáčení. Natáčíme momenty úspěšného kontaktu mezi rodičem a dětmi. Ty jsou vstupenkou ke změně. Pokud ovšem opravdu chybí dobrý kontakt, můžeme velmi opatrně kompenzovat, tzn. modelovat kontakt s dítětem, strukturovat komunikaci, pojmenovat situaci apod. Může se také stát, že se situace v rodině náhle vyostří a přímo před kamerou dojde ke konfliktu. Nenatáčíme konflikty. Můžeme využít situace k přímé intervenci – pomoci rodičům situaci zvládnout jinak. Někdy jen tím, že konflikt pojmenujeme, můžeme pomoci.

Příklad

„Vidím, že teď ta situace asi není pro nikoho z vás moc příjemná. Myslím, že by nám pro společnou práci asi nebyla moc užitečná. Zkusíme se chvilíčku zastavit. Máte nápad, jak to udělat, aby vám teď spolu mohlo být dobře?“

VTI trenér už v průběhu natáčení poskytuje zpětnou vazbu rodičům. Povzbuzení, pochvala, podpora jsou ty správné intervenční strategie.

4.3.3.2 Analýza nahrávky

je dalším důležitým krokem v postupu VTI trenéra. Dobrá příprava nahrávky a její podrobná analýza vyžaduje nejen jistou technickou zdatnost, ale především porozumění principům kontaktu (viz 4.4) Při analýze videozáznamu pracujeme s kontaktním schématem (viz 4.4.1 a 4.4.2).

Toto je jediná část práce, kterou provádí VTI trenér na svém pracovišti. Cílem přípravy je vybrat ze záznamu takové úseky, na kterých může ukázat rodičům pozitivní momenty kontaktu s dítětem. Tyto vybrané úseky korespondují také s vývojem společné práce (sledují pracovní úkoly rodičů a ověřují zvolené postupy). Vybrané ukázky a sekvence by měly pomáhat rodičům rozvíjet své možnosti, neupozorňovat na selhání.

Je tedy vždy důležité položit si otázku: „*proč tento moment vybírám, jaký to bude mít význam pro rodiče vzhledem k tomu, co potřebují, aby bylo jinak?*“ Tím už vlastně přemýšlíme o tom, jak tyto úseky použijeme při zpětnovazebním rozhovoru s klienty.

Pro analýzu jednotlivých vybraných momentů je vhodné pokládat si podobné otázky:

Co se tady děje?

Kdo má iniciativu? Jaká je tato iniciativa?

Odpovídá dospělý na tuto iniciativu?

Jaká je tato odpověď? Podporuje touto odpovědí další iniciativy?

Videozáznam by měl být opravdu dobře připraven. Měly by být identifikovány jednotlivé prvky interakcí, které ukáží rodičům pozitivní a rozdílné reakce na iniciativy dětí. Může se stát, že při přípravě záznamu dáme přednost některým prvkům před jinými. To je normální. Mělo by nám ale být vždy zřejmé, proč, jaký to bude mít význam. Např. budete-li chtít rodiče podpořit, můžete jim ukázat momenty dobrého vedení, budete-li chtít vědět, co si myslí nebo co cítí k dítěti, můžete vybrat momenty, kdy dítěti věnují pozornost. Tyto prvky se mohou stát průvodcem a základním kamenem na cestě ze zmatku a nejistoty rodičů. Je ale nutné si uvědomit, že tyto prvky samy o sobě nejsou ničím, tím méně nějakým řešením situace. Společné sledování těchto prvků bude startovním bodem pro diskusi s rodiči. Tato diskuse se může týkat různých oblastí, od základní komunikace přes individuální vývoj dítěte i rodičů po jejich fungování mimo ro-

dinný systém. Díky takové diskusi pak mohou rodiče najít svoji vlastní cestu ven z chaosu, nejistoty nebo trápení.

4.3.3.3 Zpětnovazební rozhovor s rodiči

Rozhovor s rodiči nad nahrávkou je nejdůležitější součástí v procesu VTI. Právě při něm klienti mohou přicházet na věci, které předtím neviděli a na tomto základě se pokoušejí o postupné změny v každodenním životě. Na nás je, jak jim umožníme jednak věci vidět, jednak také věci měnit.

Průměrná délka rozhovoru nad nahrávkou se pohybuje mezi 1 – 1,5 hodinou. Tématem rozhovoru je vždy na předešlém setkání stanovený a společně dohodnutý úkol. Toho se týká také rozebíraná nahrávka. Rozhovor s rodiči je tak nejen objevováním nového, ale zároveň i průběžným vyhodnocením toho, jak věci postupují a jak se rodičům a dětem daří nové postupy uplatňovat.

Ačkoli společné dívání se na vybrané úseky nahrávky a sledování jednotlivých prvků komunikace je náš způsob jak objevovat a porozumět vzájemnému vztahu rodičů a dítěte, není to samo o sobě obsahem ani cílem rozhovoru s klienty. Neučíme klienty novým prvkům chování, ale tím, že se společně díváme na obrázky a vedeme rozhovor o tom, co vidíme (slyšíme, cítíme, myslíme), pomáháme uvědomit si význam těchto prvků pro vzájemný vztah s dětmi. Na základě tohoto uvědomění volí rodiče alternativy k neefektivním vzorcům chování. Jen tehdy může být naše spolupráce pro klienty užitečná.

Analýza nahrávek a jejich rozbor ovlivňují především způsob komunikace v rodině. Kromě toho mohou vybrané ukázky poukazovat také na úroveň vývoje dítěte, jeho chování, osobnost, motivy a záměry – a to vše může být opět předmětem diskuse. Další, zcela zvláštní význam, mohou mít diskutované interakce pro vlastní vývoj rodičů. Tak se stávají jednotlivé prvky interakcí předmětem diskuse o různých oblastech života rodiny, od základní komunikace, přes individuální vývoj členů rodiny až po sociální fungování v rámci širší komunity (viz 4.5).

4.3.3.4 Ukončení práce

O ukončení práce bychom měli přemýšlet již od začátku spolupráce s klienty. Dobře a předem domluvený cíl vytváří pro takové ukončení jasný rámec. Práce s klienty tedy může být ukončena ve chvíli, kdy jsme k tomuto cíli došli. Ukončení je vždy příležitostí pro zhodnocení společné práce. Rodiče udělali řadu změn, mnohému se naučili a naším úkolem je tyto změny zviditelnit a posílit. (K tomu může dobře sloužit také sestřih úspěšných nahrávek za celou dobu spolupráce, kdy bývá pro rodiče významný rozdíl mezi situací na začátku a na konci nebo vyhodnocení pomocí škálovacích otázek.)

Abychom k takovému cíli vůbec dospěli, je potřebné po celou dobu spolupráce reflektovat to, jak daleko (resp. blízko) k cíli se právě nyní nacházíme. K tomu slouží průběžné hodnocení, které je součástí zpětnovazebního rozhovoru. Ukončení tedy není záležitostí náhlého rozhodnutí, ale výsledkem spolupráce s klientem.

Klient má vždy právo jednostranně práci ukončit. To může být důležitým signálem pro VTI trenéra, zda v průběhu něco neopomněl nebo nedělal něčeho příliš. Vždy by měla být možnost tuto okolnost diskutovat a pojmenovat svá stanoviska.

VTI trenér má také právo pro podobné rozhodnutí. Může se jednat o situaci, kdy klient opakovaně nespolupracuje (nevytváří podmínky pro takovou spolupráci) nebo situace v rodině ohrožuje trenérovu bezpečnost. Vždy však doporučujeme takové rozhodnutí konzultovat – se supervizorem, vedoucím pracoviště nebo s týmem.

4.3.3.5 „Follow up“

Jedná se o následný kontakt s rodiči po dohodnutém časovém odstupu (obvykle do 6 měsíců) od ukončení práce. Je součástí celkové podpory rodičů a slouží k ověření situace a posílení těch strategií, které rodičům a dětem přinášejí efekt. Takový kontakt může být prevencí toho, aby se situace rodiny udržela nebo aby se nezhoršovala. Kontakt s rodiči může být telefonický, lépe je ale již předem si s rodiči dohodnout jedno natáčení a jeden rozhovor na pevné datum. Stává se také, že se situace v rodině změní (vstup dítěte do školy nebo změna školy, nový sourozenec, ...) a tato nová situace může způsobit potíže. Pak je vhodné znovu využít VTI, obvykle již pro velmi omezený počet setkání. Follow up je také důležitá zpětná vazba pro VTI trenéra o efektivitě metody i efektivitě jeho práce.

4.4 Principy kontaktu

Na předcházejících stránkách jsme popsali metodiku VTI z hlediska obecných zásad a z hlediska postupu VTI trenéra a zmínili jsme se o nutnosti rozumět dobře principům kontaktu, bez kterých nelze provést analýzu interakcí v rodině, kterou by bylo možné využít v rozhovoru ve prospěch klientů.

Centrálním tématem VTI je komunikace. Videotrénink interakcí se zaměřuje na rozvíjení verbálních a neverbálních komunikačních dovedností, které podporují pozitivní interakci. Ve VTI se většinou zabýváme interakcemi mezi dospělými a dětmi.

Abychom mohli definovat, popř. měřit chování, které podporuje a umožňuje vývoj komunikace dítěte a její jednotlivá stadia, je nezbytné identifikovat nejprve takové chování v termínech funkčnosti.

Určit a popsat funkčnost chování znamená pozorovat detailně jednotlivé sekvence takového chování a také usuzovat na motivy takového chování. Takové posuzování je však vždy subjektivní. Ve VTI máte ovšem možnost diskutovat motivy funkčního chování spolu s klienty.

To ovšem vyžaduje popsat chování (komunikační výměny) pečlivě v kategoriích, které mohou být spolehlivě identifikovány na videozáznamu. Tyto pozorovatelné kategorie, kterými se ve VTI zabýváme, nazýváme **Principy kontaktu** (Biemans, 1990). Principy kontaktu jsou tudíž pozorovatelné prvky chování, které se snažíme na videozáznamu identifikovat. Tomuto procesu říkáme videoanalýza. Přítomnost nebo absence těchto prvků nám umožňuje vyhodnotit celý *komunikační vzorec* v rámci daného kontextu.

Je nicméně důležité si uvědomit, že každý kontext obsahuje vlastní vzorce funkčního chování, které se vyvinuly ve snaze zvládnout měnící se podmínky a okolnosti.

Toho ve VTI využíváme. Soustředíme se totiž na toto zvládnání, tedy spíše na silné stránky klientů než na selhání a nedostatky. Předpokládáme, že dospělí se v každé situaci a svým vlastním způsobem stále pokoušejí udělat pro dítě to nejlepší, co v daném kontextu a v dané chvíli dovedou.

Základem každé interakce je *iniciativa* a její *příjem*. V běžných situacích můžeme vidět, že dítě se ujímá iniciativ a rodič je přijímá. Pro kvalitu každé interakce je rozhodující právě příjem, tedy kvalita odpovědi na jednotlivou iniciativu. Tento příjem pak většinou ovlivňuje charakter další interakce.

Obr. 2: „Ano“ – „ne“ série

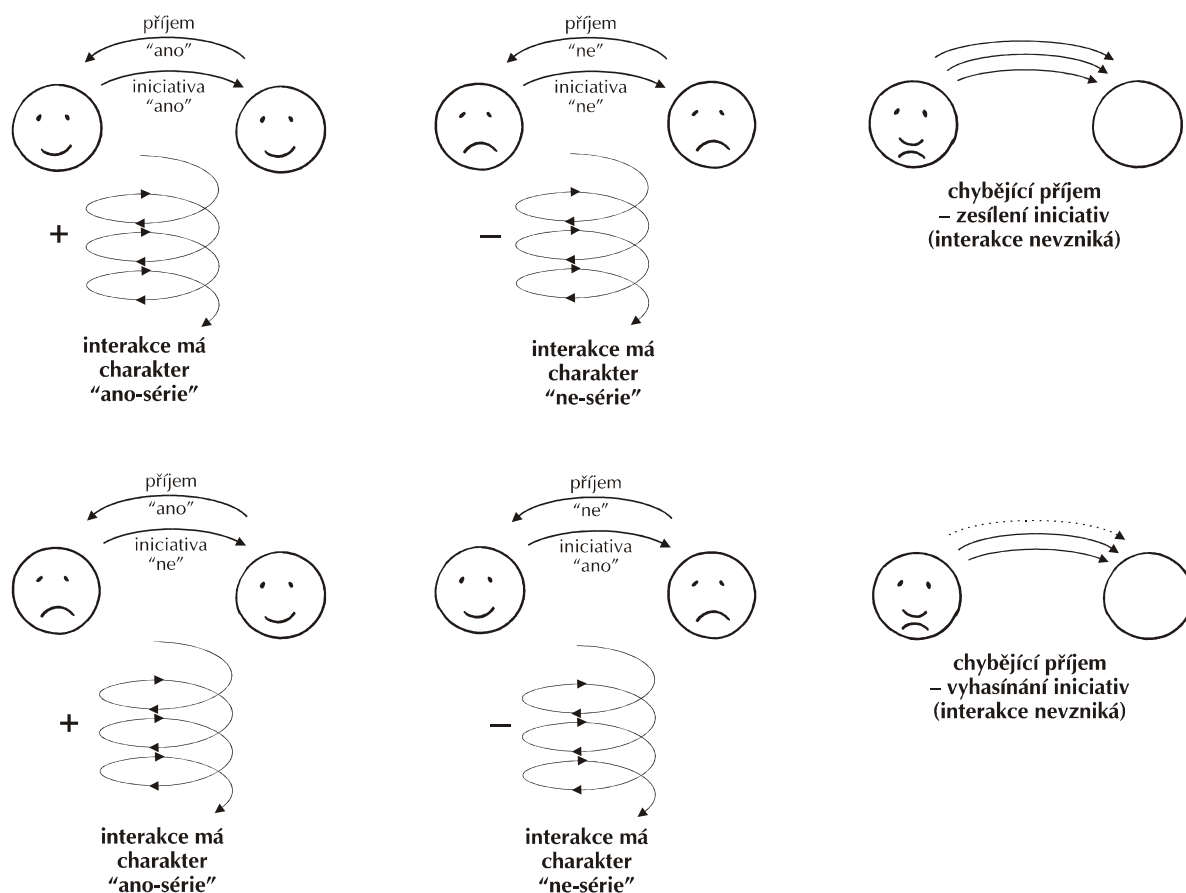

Schéma 4.4.1 objasňuje dva základní póly tohoto příjmu, (tzv. „ano-série“ a „ne-série“). Následující schéma (4.4.2) charakterizuje úspěšné interakce ve vztahu k věku dítěte (mluvíme o prvcích, vzorcích a klastrech). Kontakt je úspěšný pouze tehdy, když prvky formují celé vzorce. Prvky zde chápeme jako stavební kameny komunikace. Na komunikaci pak ve VTI nahlédneme jako na stavbu, která se skládá z jednotlivých podlaží (klastřů). Komunikace se také jako taková stavba chová. Pokud totiž jedno z „podlaží“ chybí resp. není dostatečně rozvinuto, stavba se snadno zhroutí nebo dál nepokračuje. (Bruner, 1996).

Příklad:

Rodiče přicházejí s trápením, že nemají dobrý kontakt se svým dospívajícím synem (14), že si spolu „přestali rozumět“ a že se obávají, „že ho ztratí“. „Každý hovor velmi brzy končí, syn se zavírá ve svém pokoji a nechce s námi mluvit“.

Na prvním videozáznamu, na kterém byla zachycena diskuze na téma volný čas, jsme identifikovali jednak zdroje (oboustranná touha být v kontaktu), jednak také to, co chybělo. Na záznamu bylo opakovaně patrné (vzorec), že rodiče nevěnují pozornost tomu, co syn říká, nepřijímají jeho názor (jejich věty začínají téměř vždy s „ne“) a přicházejí ihned se svými doporučeními a návrhy. Tím, že rodiče nereagují na synovy iniciativy (klastr I), nedochází ke střídání se (klastr II) a nemůže se vůbec rozvinout diskuze (klastr III). Pracovním úkolem rodičů bylo naučit se přijímat synovy názory (to neznamená s nimi vždy souhlasit) a dát mu tím větší prostor v komunikaci.

4.4.1 Principy kontaktu („ano-série“, „ne-série“)

ANO-SÉRIE	KLADNÉ ODPOVĚDI NA INICIATIVY DÍTĚTE	ZÁPORNÉ ODPOVĚDI NA INICIATIVY DÍTĚTE	NE-SÉRIE
VĚNOVÁNÍ POZORNOSTI	otočení se jako odpověď na pozici těla druhého opětování očního kontaktu	otočení se opačným směrem dívání se jiným směrem	NEVĚNOVÁNÍ POZORNOSTI
„ANO“ NEVERBÁLNĚ	usmívání se pokyvování hlavou příjemná hlasová intonace příjemný výraz obličeje přátelská pozice těla	neusmívání se kývání ve smyslu „ne“ podrážděný hlas nepříjemný, hostilní výraz obličeje nepřátelská pozice těla	„NE“ NEVERBÁLNĚ
„ANO“ VERBÁLNĚ	vokalizování, žvatlání mluvení pojmenování se souhlasem říkání „ano“ říkání co cítím, co dělám ptaní se	mlčení opravování napomínání říkání „ne“ neodpovídání, být zticha	„NE“ VERBÁLNĚ
STRÍDÁNÍ SE	převzetí slova, řady předávání řady	nepředávání nebo nepřebírání si slova, řady všichni hovoří zároveň nikdo nepřijímá nikdo nemluví	NESTRÍDÁNÍ SE
KOOPERACE	přijímání odpovídání poskytnutí pomoci	nedávání nebo rychlé popadnutí davaného neptání se nebo odpovídání „ne“ ani žádost o pomoc ani poskytnutí pomoci	ŠPATNÁ NEBO ŽÁDNÁ KOOPE- RACE
NALADĚNÉ VEDENÍ USMĚRŇOVÁNÍ ŘEŠENÍ KONFLIKTŮ	ujímání se iniciativ souhlas, akceptování přijetí iniciativy a připojení se navrhování prozkoumávání ověřování nabízení možností plánování řešení problémů	nepřijímání iniciativ nevšímání si nepřipojování se nejasná sdělení žádné možnosti žádné plánování žádná pomoc řešit problémy	NEFUNGUJÍCÍ VEDENÍ VZDÁNÍ SE USMĚRŇOVÁNÍ KONFLIKTY

Vývojové schéma interakcí (charakteristiky úspěšných interakcí a vedení podle věku dítěte)

Věk dítěte	Základní klastr	Vzorce komunikace	Prvky komunikace
0 – 6	I. Iniciativa a příjem	věnování pozornosti naladění se	oční kontakt otočení se fyzický kontakt dívání se stejným směrem příjemná intonace příjemné výrazy ve tváři přátelská pozice těla stejná úroveň těla účast na tom, co dítě dělá souhlasné přitakávání pojmenování toho, co dělá dítě (cítí, myslí) pojmenování toho, co dělá rodič (cítí, myslí) řikání „ano“
6 – 12	II. Interakce	utváření skupiny střídání se kooperace	zapojení (se) do skupiny rozhlížení se potvrzení příjmu předávání a převzetí si slova (řady) pravidelné střídání se společné jednání vzájemná pomoc
12 – 16	III. Diskuze	předávání obsahu utváření názorů rozhodování	zapojení (se) do skupiny rozhlížení se potvrzení příjmu předávání a převzetí si slova (řady) pravidelné střídání se společné jednání vzájemná pomoc
16 +	IV. Zvládnutí rozporů (řešení konfliktů)	pojmenování rozporu obnovení kontaktu vytváření transakcí	prozkoumávání záměrů propojování chování a emocí potvrzení příjmu návrat k I. – III. zaujímání stanovisek přizpůsobování se pravidlům

4.5 Práce s rodinou a „Plán pomoci“

Od zavedení VTI jako speciální terapeutické metody pro rodiny s obtížemi při výchově dětí, jsou do ní stále zapracovávány nová pojetí a vlivy. Původně se pracovníci zabývali pouze základní komunikací v rodině. Dnes se vývoj VTI ubírá směrem k doprovázení pomocí plánu pomoci. Ten se nejvíce uplatňuje při práci s **multiproblémovými rodinami**. Modifikované plány pomoci využíváme dnes také při práci ve škole, při rozvoji jednotlivce, organizace, při práci s jinými sociálními skupinami, tedy vlastně všude, kde VTI aplikujeme.

Protože se domníváme, že by v zahraničí používaný termín **Traject Plan** jen s obtížemi zdomácněl, používáme český název **Plán pomoci**. Máme ale stejně jako zahraniční kolegové vždy na mysli pokrok při práci s klienty ve smyslu trajektorie, tedy něčeho, co zahrnuje pohyb, rychlost i směr. Neustále si ale musíme být vědomi, že pohyb, rychlost i směr jsou vždy řízeny zájmem a touhou rodiny po změně. Jsou ale také ovlivněny schopností pracovníka se na rodinu dobře naladit, tzn. být stále „na příjmu“.

4.5.1 Plán pomoci při práci s rodinou

Blok 1	Blok 2	Blok 3	Blok 4	Blok 5
Základní komunikace	Denní život rodiny	Vývoj dítěte	Vývoj rodičů	Rozvoj mimo rodinu
věnování pozornosti, iniciativa a její příjem („ano neverbálně a „ano“ verbálně) interakce v rodině střídání se kooperace konverzace, diskuze, dialog naladěné vedení, usměrňování řešení rozporů, konfliktů,	vedení domácnosti každodenní postupy péče o sebe péče o druhé péče o zdraví finance, finanční podpora společné plány společné aktivity	v rodině ve škole ve volném čase (v klubech, v zájmových kroužcích) kognitivní dovednosti možnosti a schopnosti vztahy se sourozenci vztahy s vrstevníky, kamarády zájmy a koníčky způsoby chování	vztahy mezi rodiči rodičovské role volný čas zaměstnání vzdělání způsob řešení konfliktů minulost, přítomnost, budoucnost	sociální síť rodiny podpůrná síť v rámci komunity dosažitelnost zdrojů pomoci a podpory preventivní programy komunitní práce

Trvání VTI a četnost návštěv:

4 – 8 týdnů	3 – 6 měsíců	6 – 8 měsíců	8 – 10 měsíců	10 – 12 měsíců
1x týdně	1x týdně – 2x měsíčně	1x měsíčně	1x měsíčně	1x měsíčně

V Plánu pomoci mluvíme o **blocích a prvcích**. Bloky reprezentují různé oblasti fungování jednotlivých členů rodiny a jejich interakce mezi sebou navzájem i v širším sociálním kontextu. Tyto bloky tvoří horizontální osu jakési pomyslné matice, její vertikální osu vytvářejí prvky základní komunikace (viz 4.4). Jednotlivé prvky se dotýkají fungování rodiny v každém kontextu, reprezentovaném plánem pomoci. Právě k těmto prvkům se neustále vracíme, pokud to rodina potřebuje nebo pokud se v některém z bloků pomyslné horizontální osy „nehýbe z místa“.

Řazení jednotlivých bloků nenaznačuje nikterak lineární nebo hierarchické souvislosti. V každém stádiu práce s rodinou se můžeme rychle a pružně pohybovat mezi nimi, podle toho, jak to zrovna potřebuje rodina. Nepředpokládáme pokaždé, že naše intervence bude sle-

dovat přesně stanovený a předem připravený plán. I když bude zřejmé (na základě pozorování, vyšetření apod.), na čem bychom mohli pracovat (absence pozitivní komunikace, nedostatek vedení, nedostatečná péče o děti a jejich potřeby, opožděný vývoj dítěte, neustálé konfliktní situace mezi partnery, malá nebo žádná pomoc od přátel či sousedů apod.) ve skutečnosti to, na čem a kdy budeme pracovat, určí vždy chování rodiny, její starosti a touha po změně. Jednotlivé prvky plánu pomoci tak mohou být důležitými tématy k diskusi při rozhovoru s rodiči.

Pro mnohé z vás může být velmi zajímavé pracovat s konceptem plánu pomoci, zvláště když zahrnuje vám blízké oblasti profesionální práce. Pokud se objeví ale takové oblasti, kde vaše zkušenosti a energie nestačí, neváhejte se obrátit na kolegy v týmu, kteří vám mohou pomoci. Všem zúčastněným (klientům, vám i dalším kolegům) však musí být srozumitelné, kdo pomoc koordinuje a co a proč se v danou chvíli děje. Důležité je, aby všechny způsoby pomoci byly zaměřeny stejným směrem, tedy k hledání řešení, jinak budou pro klientům nesrozumitelné. Nezapomeňte také, že se vždy můžete napojit na silné stránky klientů a využít jejich vlastní zdroje.

Blok 1: Základní komunikace

Vám již známé principy kontaktu (kontaktní schéma) je startovní bod vaší spolupráce s rodinou. Jsou to základní kameny vaší intervence. Znovu se objevující vzorce komunikace vám budou signalizovat oblasti potíží, konfliktu, možné spolupráce či změny, nebo naopak regrese či rezistence v oblasti vzájemných vztahů rodičů nebo jejich vztahu k dítěti nebo sociálnímu okolí. Vždy však budou přítomny v diskusi. Video umožní s těmito vzorci pracovat. Nezapomínejte však řídit se vždy tím, co chtějí rodiče a nespěchejte! Neptejte se, co je špatně, ptejte se, co chtějí jinak.

Blok 2: Denní život rodiny

Běžné denní úkony fungujícího nebo nefungujícího rodinného života (denní jídlo, vstávání, ukládání do postele, školní povinnosti, hospodaření s finančními prostředky apod.) mohou být nahlíženy jako příčina nebo řešení problémů s komunikací. Ty se jako takové ozřejmují v průběhu rozhovoru s rodiči nad videozáznamem. Někdy jednoduše rozpoznání toho, že problém existuje nebo pojmenování rozporu v názorech na řešení nebo v jednotlivých zájmech, je dost na to, aby se objevilo řešení. Často komentář soustředěný na řešení nebo otázka, jako např.: *"Je to tak pokaždé?", "Kdy je to lepší?", "Co pomáhá, čím to je, že někdy jdou věci lépe?", "Jak to může být jinak?"*, mohou pohnout věcmi dopředu.

Je docela obvyklou zkušeností VTI trenérů, že rodiny spontánně mění svůj denní režim mezi jednotlivými setkáními bez jakékoli diskuse nebo doporučení. Např. televize není zapnutá, když přijdete, je zřejmé, na kterou židli si máte sednout, čas jídla a čas spánku se stávají pravidelnější, rodina sedí u stolu, když jí, společně se plánují a diskutují zájmy a koníčky, objeví se hračky a hry. Často se to stane přesto, že tyto změny odolávaly roky úsilí sociálních pracovníků nebo pedagogů. Může to být paradoxně proto, že nedáváte žádné rady, rodina přebírá odpovědnost za změny sama.

Blok 3: Vývoj dítěte

Někdy dokonce velmi malý úsek videa, na kterém vidíme dítě, interpretovaný někým, kdo s dítětem žije a zná jej tedy dobře, nám může říci více o jeho vývoji, jeho chování, osobnosti, zkušenostech nebo učebním stylu, než mnoho hodin pozorování a individuálních vyšetření.

Téměř vše, co dítě dělá, vypovídá o způsobu, jak věci vidí, poznává, jak jim rozumí a jak odpovídá na svět okolo sebe. Dialog s rodiči nebo učiteli nám poskytne pohled na to, jak oni ro-

zumí vývoji dítěte, jak jsou schopni odhadnout jeho potenciál a jak to utváří jejich očekávání a jejich porozumění dítěti a jeho osobnosti. Takový pohled bývá velmi přesný, protože je založen na zcela jedinečných životních zkušenostech.

Někdy nicméně může být váš názor jiný. Pohled rodičů na dítě může být založen na hodnotách nebo přesvědčeních či očekáváních, která patří spíše k ranějším nebo pozdějším vývojovým stádiím, jinému typu dítěte nebo dokonce jinému typu rodiny nebo rodičů! Váš dialog může vyjasnit tato očekávání a nová zjištění mohou být pro rodiče velkou úlevou. Jakoby se zbavují morálního tlaku okolí, kulturních zábran ve výchově a "dovolí si" mít radost ze svého dítěte, znovu se na ně naladují. Jejich nová očekávání jsou realističtější a jejich způsob pomoci dítěti je efektivnější.

!!! Tento proces může být nejmocnější a nejvíce vzrušující aspekt videotréninku interakcí.

Příklad

Mezi rodičem a dítětem dochází často ke konfliktům, protože rodiče očekávají u dítěte určitou míru zralosti, chování a porozumění, která ale neodpovídá jeho věku. Když vidí nezralost, zranitelnost a nejistotu svého dítěte na videu, změní svůj pohled (mění se kvalita příjmu) a jejich chování se stává více chápající a podporující.

Podobně je to v případě dospívajících dětí. Rodič nemůže vlastně dítěti – mladému člověku dovolit dospět, protože setrvává u pohledu jako na malé děčko. Když vidí mladého člověka na videu a poslouchá jeho názory, učí se ho respektovat a předávat mu více odpovědnosti.

Další důležitou oblastí vývoje dítěte je vývoj jeho vztahů k vrstevníkům nebo sourozencům. To předpokládá pomoci rodičům vidět, co dělají, když podporují takovou spolupráci. Pomocí aktivního modelování (tím, že jsou sami modelem této spolupráce) střídáním se, předáváním řady, pojmenováním záměrů a podporováním úspěšných interakcí dítěte, ukazují dítěti směr. Děti potřebují vedení a směr, které jim pomáhají vyvíjet se, rozvíjet a zvládat své pocity, chování, porovnat se s konflikty a rozpory s vrstevníky i pečovateli. To je také většinou důvodem toho, proč rodiče přicházejí. Často hledají alternativy ke svým trestajícím strategiím, které ovšem nezabírají. Ironií je, že my můžeme společně na videu sledovat, že tito samí rodiče mají dostatek vynalézavosti a tvůrčích způsobů, jak věci dělat lépe. Jenom si někdy zapomenou všimnout, že také lépe fungují.

Blok 4: Vývoj rodičů

Rodiče v průběhu rozhovoru objasňují různé aspekty sebe samých a toho, jak se chovají ke svým dětem i k sobě navzájem. To je mnohdy zdroj napětí nebo konfliktu mezi rodiči. Zacházet s takovým napětím a konflikty tím, že jim pomůžete říci svůj názor a vyposlechnout názor druhého, pojmenovat konflikt, vyjednávat o něm a nacházet řešení, může být velkou pomocí. Je užitečné, když jim k tomu poskytnete dostatek prostoru. Často totiž mají rodiče své vlastní potřeby (problémy), kterým potřebují rozumět, a které by měly být uspokojeny (pochopeny) předtím, nežli se budou zabývat komunikací s dítětem. Jen tak budou otevřeni se dívat na své dítě bez filtrů své vlastní zkušenosti a neuspokojených přání.

Je také důležité, aby zpětnovazebný rozhovor byl pro rodiče klidnou, příjemnou a nezraňující, užitečnou zkušeností. Měli bychom se dívat na video a to je to, co spolu můžeme dělat. Jestli si přejí o sobě mluvit, měli bychom být připraveni je přijmout a plně potvrdit jejich potřeby a zkušenosti. Nechat je mluvit a mít názor může být dostatečnou pomocí, aby mohli sami rozhodovat o tom, co chtějí, aby bylo jinak.

Pomocí videa můžeme podkrýt možnost změny nebo růstu tím, že jim představíme některé aspekty jich samých, které si dříve neuvědomovali nebo si jich nedostatečně cenili. Stejně jako v ostatních blocích se spontánně objeví nový vývoj. Rodiče se začnou prezentovat v mnohem jistější poloze, méně nepřátelským způsobem, začnou se starat o svůj vzhled nebo začnou mít více času jeden na druhého. V některých případech jdou dále, mají nové přátele, naleznou si zaměstnání, využívají pomoci různých služeb nebo agentur, přestěhují se, opouštějí zneužívajícího partnera.

Často rodiče nacházejí díky videu paralelu mezi svým vývojem a vývojem dítěte. To vede k vyjasňování stejností nebo naopak rozdílů. Taková reflexe může způsobit radikální změnu v jejich pohledu na své děti nebo sebe samotné. Může je také uvolnit směrem ke změně od toho, co jim bylo předurčeno jejich dětstvím nebo vlastními zkušenostmi.

Může se také stát, že rodiče doplňují jeden druhého právě odlišností svých stylů a mohou se velmi dobře rozhodnout, že není potřeba cokoli měnit, když sebe **vidí** pracovat jako tým. Vidět toto na videu může zvyšovat jejich jistotu - tedy pomáhá to přijímat jeden druhého, a tak mizí boje o moc i napětí v rodině.

Při práci v rodině je důležité pracovat s oběma rodiči. Je také důležité se vyhnout tajným nebo skrytým domluvám s jedním rodičem, protože hrozí riziko, že druhý rodič přestane spolupracovat nebo bude práci totálně sabotovat. Pokud se už musí stát, že u rozhovoru jeden rodič nemůže být, natočte si jej a pusťte mu ho později. Jen tak bude mít šanci vyjádřit se k diskutovaným tématům a cítit se být zapojen.

A na co rozhodně nazapomínejte!!! Respektujte možné obrany, váhání a obavy rodičů a postupujte pouze takovým tempem, které je oba vtáhne a dovolí jim oběma jít cestou, kterou chtějí jít.

Taky nezapomínejte na to, že se i vy potřebujete cítit bezpečně. Netroufáte-li si pracovat v některém z těchto bloků sami, máte vždy kolegy, kteří vám mohou pomoci.

Blok 5: Rozvoj mimo rodinu

Jistě jste si často při práci s rodinou pokládali otázky jako: *"Je zde někdo, kdo může pomoci?"*, *"Jsou zde služby, které jsou dostupné?"*, *"Má rodina přátele, sousedy, kteří jsou ochotni pomoci?"*.

Rodina přece nežije v izolaci. Jsou tu příbuzní, přátelé, sousedé a také různé další zdroje pomoci (služby, škola, zdravotní péče, různé agentury apod.). Všechny tyto subjekty nějakým způsobem ovlivňují život rodiny, reflektují a reagují na rodinu různým způsobem. Pomáhají nebo taky ne. I tato témata se v průběhu rozhovoru objeví.

Zpětnovazebný rozhovor je tedy příležitostí identifikovat užitečné, ale i neužitečné zdroje pomoci v rámci širší sociální sítě a způsoby napojení se na tyto zdroje. Může to být také příležitost identifikovat zdroje napětí nebo konfliktů – tím, že pomáháte zformulovat názory, předkládáte a přijímáte názory, pojmenováváte konflikty, hledáte řešení, děláte rozhodnutí, plánujete. Rodina pak v mezidobí jednotlivých setkání může tato rozhodnutí a plány realizovat. To je její odpovědnost, ne vaše.

V některých případech může být užitečné nahrávat na video diskusi s dalšími profesionály - zástupci služeb nebo agentur a pak pracovat se zúčastněnými stranami na zlepšení komunikace, na vyjednávání a efektivním hledání možných řešení. Nevěřili byste, jak pouhá přítomnost kamery může zlepšit komunikaci a přispět k rychlému nalezení dobrého řešení!!!

Po celou dobu nezapomínejte na rodiče. To jsou vaši partneři, kteří vědí lépe nežli vy, co potřebují. Jenom někdy nevědí, jak to vyjádřit. V tom jim můžete pomoci. A nezapomínejte, že máte video jako mocný nástroj změny, která se může stát.

V některých případech může být užitečné nahrávat na video diskusi s dalšími profesionály – zástupci služeb nebo pomáhajících agentur a pak pracovat se zúčastněnými stranami na zlepšení komunikace, na vyjednávání a efektivním hledání možných řešení. Někdy pouhá přítomnost kamery může zlepšit komunikaci a přispět k rychlému nalezení dobrého řešení.

5. Závěr

Pevně doufáme, že jsme vám prostřednictvím tohoto textu poněkud přiblížili možnosti využití metody VTI v oblasti sociální práce, možná i v dalších oblastech, pokud se těmi směry vydáte. Chceme věřit tomu, že jste nepovažovali naši interakci za příliš instruktivní, i když je pochopitelné, že každý autor učebnicového textu chce také něco předat. Nebylo záměrem pevně uchopit něco, co cítíme, že je stále v pohybu. Nenechte se tedy příliš spoutat předloženými návodů, zásadami a axiomy, ale využijte jich jako zdroj. Pro tu větší část práce (dobrodružnější a zábavnější), která je již na vás.

Jessica Benjamin (1975) zdůrazňuje, že v procesu komunikace jsou od samého počátku vždy **dva subjekty** znovu a znovu dojednávající své vlastní individuality, své vlastní člověčenství.

A Colwyn Trevarthen (1978) mluví o **intersubjektivě** a má na mysli „*spojení, propojení dvou a více subjektů, které jsou aktivní v přenosu porozumění, dorozumívání se mezi sebou v zájmu interagování*“. I vy k tomuto přenosu porozumění můžete přispět.

Doporučená literatura

- Barnes, G.G. (1994): *Working with Families*. In: Practical Social Work, London, The MACMILLAN Press
- Berg, I.K. (1992): *Posílení rodiny*. Praha, ISZ
- Biemans, H. (1989): *Home-based Treatment, Video and Feed-back Data*. Separát.
- Biemans, H. (1990): *Video-Home-Training: Theory, Method and Organization of SPIN*. In: The Power to Change Lies within the Families. Ed. International Seminar for Innovative institutions, pp.121 – 126. The Hague, October 1990.
- Bowlby, J. (1984): *Attachment and Loss*. Pelican Books.
- Bruner, J. (1996): *The Culture of Education*. London, Harvard University Press
- Elliott, J., Place, M. (1998): *Children with Difficulty. A Guide to Understanding and Helping*. London, Routledge
- Family Systems Application to Social Work*. (1991): Training and Clinical Practice. Ed. by Lewis, K.G. The Haworth Press, Inc.
- Goleman, D. (1997): *Emoční inteligence*. Praha, Columbus.
- Hawellek, Ch. (1990): *Das Mikroskop des Therapeuten*. In: Systema 9 (1), 6-28
- Huble, P., Trevarthen, C. (1979): *Sharing a task in infancy*. In: Uzgiris, I.C. (Ed). Social interaction during infancy. San Francisco, Jessey-Bass.
- Jakobson, R. (1980): *The framework of language*. Ann Arbor, Horace Rackham School of Graduate Studies.
- Jonesová, E. (1996): *Terapie rodinných systémů*. Hradec Králové, Konfrontace.
- Kerrová, S. (1997): *Dítě se speciálními potřebami*. Praha, Portál.
- Koběorská, P. (1995): *Videotrénink interakcí*. (Dipl.práce.) FF UK Praha.
- Křivohlavý, J. (1988): *Jak si navzájem lépe porozumíme*. Praha, Svoboda.
- Langmeier, J., Matějček, Z. (1994): *Psychická deprivace v dětství*. Praha, Avicenum.
- Laštůvková, Z. (1996): *Videotrénink interakcí*. (Dipl.práce.) FF UK Praha.
- Matoušek, O. (1993): *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha, Slon.
- Milner, J.; O'Byrne, P. (1998): *Assessment in Social Work*. Palgrave.
- Papoušek, H. (1997): *Počátek duševního vývoje: Kojenec a jeho svět*. Propsy 9.
- Papoušek, H., Papoušková, M. (2000): *Učení kojence z hlediska syntetického*. In: Pouthas, V., Jouen, F.: *Psychologie novorozence*. Praha, Grada.
- Satirová, V. (1994): *Kniha o rodině*. Praha, nakl. Práh.
- Schepers, G., König, C. (2000): *Video-Home-Training: Eine neue Methode der Familienhilfe*. Weinheim, BELTZ Buch-Service
- Schlippe, A. von, Schweitzer, J. (2001): *Systemická terapie a poradenství*. Cesta. Brno.
- Stern, D. (1985): *The Interpersonal World of the Child*. New York, Basic Books
- Stierlin, H., Simon, F.B. (1995): *Slovník rodinné terapie*. Hradec Králové, Konfrontace

- Trevarthen, C. (1978): *Communication and Cooperation in Early Infancy: A Description of Primary Intersubjectivity*. In: M Bullowa (Ed): *The Beginnings of Human Communication*, London, Cambridge University Press
- Trevarthen, C. (1987): *Universal Cooperative Motives: How infants begin to know and learn the language and the culture of their parents*. In: Jahoda and Lewis (Ed). *Acquiring Culture*. Beckenham, Kent.
- Úlehla, I. (1996): *Umění pomáhat: Učebnice metod sociální práce*. Písek, Renaissance
- Vygotsky, L.S. (1934/1986): *Thought and Language* (rev.trans.by A.Kozulin). Cambridge, MA: MIT Press.
- Výrost, J., Slaměník.I. (1997): *Sociální psychologie*. Praha, ISV.
- Watzlawick, P., Bavelasová, J.B., Jackson, D.D. (1999): *Pragmatika lidské komunikace: Interakční vzorce, patologie a paradoxy*. Hradec Králové, Konfrontace
- Wels,P., Oortwijn, A. (1992): *Video-home training: Příspěvek k vědeckému zdůvodnění*. Překlad hol. originálu (J.Koběřský) In: *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, pp.3-21.
- Wels, P., Jansen, R. (1994): *Video Home Training. A New Family Systems Approach in Supporting Families with Hyperactive Children*. University of Nijmegen, The Netherlands.Separát.
- Winnicott, D.W. (1985): *The Theory of the Parent-Infant Relationship*. In: *The Maturation Process and the Facilitating Environment*, ed. J.D.Sutherland, pp. 37 – 55. London, Hogarth Press.